

lık tarihi dersleri verdi. Bunun dışında Alman Bayındırlık Bakanlığı'nda müşavir olan (1877-1900) Adler, Fransa, İtalya, Yunanistan, Anadolu ve Filistin'de inceleme gezileri yaptı, 1874-1881 yıllarında Prof. E. Curtius ile birlikte Yunanistan'da Olympia kazılarında çalıştı. Mimar olarak eski Yunan ve Ortaçağ karması bir üslup kullanan Adler'in en önemli eserleri Berlin'deki İsa-Thomas Kilisesi ile Wilhelmshaven'deki Elisabeth Kilisesi ve Kudüs'te yaptığı bir misafirhanedir. Mimarlık tarihi ve arkeolojiye dair pek çok kitap ve makale yayımlamıştır.

Adler'in "Die Moscheen zu Konstantinopel" (İstanbul Camileri) başlıklı makalesi *Deutsche Bauzeitung*'da (Berlin 1874) basılmış ve C. Gurlitt'in *Die Baukunst Konstantinopels* isimindeki büyük eseri çıkıncaya kadar değerini korumuştur. Bugün iyice eskimiş olan bu çalışma, birçok yanlış görüşlerine rağmen, Osmanlı devri Türk mimarisini tanıma yolunda ilk deneme olarak tarihi bir öneme sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA:

J. Kohte, "Friedrich Adler in seiner Bedeutung für die Geschichte der Architektur", *Zeitschrift für Geschichte der Architektur*, II (1908-1909), s. 212-221; R. Kautzsch, "Adler, Friedrich", *Thieme-Becker, Künstlerlexikon*, I (1907), s. 84-85; H. Riemann, "Adler J. H. Friedrich", *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 1953, I, s. 71.

SEMAVİ EYİCE

ADLİ

(عدلی)

Sultan II. Bayezid
ve Sultan II. Mahmud'un
şirlerinde kullandıkları mahlas
(bk. BAYEZİD II, MAHMUD II).

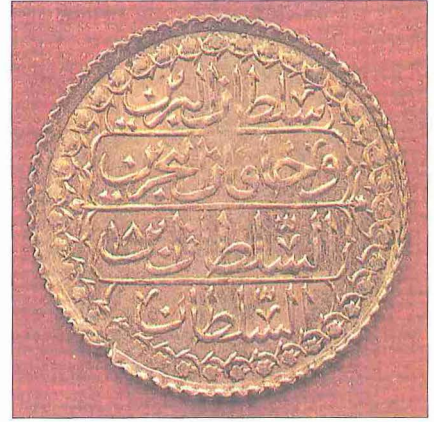
ADLİ ALTIN

II. Mahmud zamanında basılan
altın sikkelerden biri.

II. Mahmud'un tahta çıkışının on dördüncü yılında darbedilen ve mahlasına nisbetle "Adlî" adıyla anılan bu sikkeler tam, yarım ve çeyrek olmak üzere üç çeşit idi. 1822 yılında tamı 12, yarımı 6, çeyreği ise 2.5 kuruşa (yüz para) geçiyordu. Daha sonra "atîk adlî" adını alacak olan bu altınlar 19 kırat avarın da idi ve tarife değerleri üzerinden di-

II. Mahmud devrine ait adlî altın (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir nr. 1943)

ğer altınlarla mübadelesinde hazineye önemli kâr sağlıyordu.

Adlî altınların bir yüzünde II. Mahmud'un tuğrası, diğer yüzünde "Duribe fî Dâri'l-hilâfeti'l-aliyye" ibâresi vardı. Üzerindeki yazının azlığı sebebiyle, kısa bir süre sonra, Akdeniz adalarında kalpazanlar tarafından taklitleri yapılarak piyasaya sürülmüştü. Bunun üzerine tuğralı yüzün etrafına "Sultân-ı Selâtin-i Zamân Mahmûd Hân", diğer yüzün ortasına "Duribe fî Kostantiniyyeti'l-mah-rûse", çevresine de "Dâme mülkühû ve saltanatühû" ibâresi yazılarak 1239'da (1823) yeniden tedavüle çıkarılmıştır. 17 kırat avarındaki bu yeni altınlar "cedîd adlî" adı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, XII, 53-54, 85; İsmail Gâlib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Os-mânîyye*, Kostantiniyye 1307, s. 410-411; Hasan Ferid, *Nakd ve İtibâr-ı Mâlî*, 1. Kitab, İstanbul 1330, s. 210; Pakalın, I, 21; Nuri Pere, *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, İstanbul 1968, s. 241, 245; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1974, II, 678; Anistas el-Kermîlî, *en-Nükûdül-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye ve 'ilmi'n-nümûyyât*, Kahire 1987, s. 243-244.

İBRAHİM ARTUK

ADLİYE

(عدليه)

Hukuk ve adalet işlerine bakan
devlet teşkilâtı,
mahkemeler ve
bunlara bağlı kuruluşların tamamı

(bk. DÂVA, KADI, KAZÂ, MAHKEME).

ADLİYE NEZÂRETİ

Osmanlı Devleti'nde Avrupa
tarzında teşkil edilen ve
bugün Adalet Bakanlığı'na
tekabül eden kuruluş.

İlk defa, bir yüksek mahkeme olan Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin 13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870) tarihinde "nezaret"e çevrilmesiyle kuruldu. Bundan önce Adliye Nezâreti'ne ait işler, devletin ilk dönemlerinde daha çok kazaskerler, şeyhülislâmlığın önem kazanmasıyla sonraları şeyhülislâmlar tarafından görülmekteydi. 23 Mart 1837'de, ihtiyaç duyulan kanunnâme ve nizamnâmeleri hazırlamak üzere kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 1868'de Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye reislikleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye başlangıçta bir yüksek mahkeme olarak düşünülmüş ve esas itibarıyla birisi "temyiz", diğeri "istînaf" olmak üzere iki kısım halinde düzenlenmişti. Kısa bir süre sonra Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye nizamnamesiyle reislik nezarete dönüştürülerek Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezâreti kuruldu (bk. *Düstur*, Birinci tertib, I, 328 vd.). İlk nâzırlığa da Ahmed Cevdet Paşa getirildi. 1875 yılı sonlarına kadar Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye nâzırı aynı zamanda temyiz mahkemesi reisi idi. Bu tarihte temyiz mahkemesine ayrı bir reis tayin edilerek Adliye Nezâreti ile temyiz mahkemesi başkanlığı birbirinden ayrıldı. Yine aynı yılın 30 Kasımında o zamana kadar Ticaret Nezâreti'ne

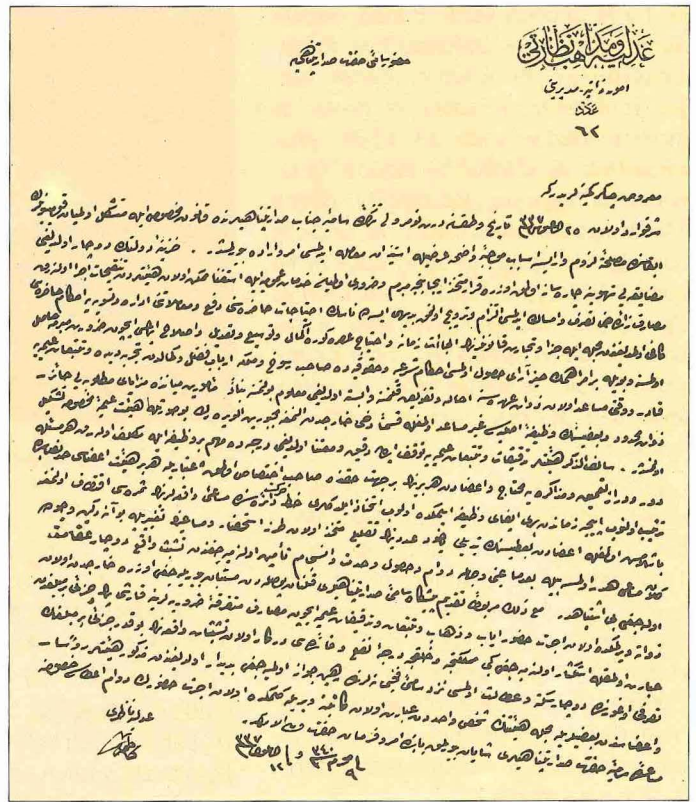
bağlı olarak çalışan ticaret mahkemele-
ri de Adliye Nezâreti'ne bağlandı.

Adliye Nezâreti'nin ilk teşkilât nizam-
nâmesi Said Paşa'nın nâzırlığı zama-
nında hazırlanmıştır. 29 Cemâziyelev-
vel 1296 (21 Mayıs 1879) tarihli "Ad-
liye ve Mezâhib Nezâreti'nin ve Devâ-
ir-i Merbûtası'nın Vezâifi Nizamnâme-
si"nde Adliye Nezâreti'ni teşkil eden he-
yet adliye nâzırı, adliye müsteşarı, adli-
ye mektupçusu, encümen-i adliyye, en-
cûmen-i idâre-i adliyye, havale müdü-
rû, umûr-ı cezâiyye müdürü, umûr-ı hu-
kûkiyye müdürü, sicil-i me'mûrîn mü-
dürü, mezâhib müdürü, evrak müdü-
rû ve muhasebeci şeklinde tertip olun-
muştur (bk. *Düstur*, Birinci tertib, IV, 129).
Daha sonra bu heyete ceride-i mehâ-
kim idaresi, mütercimlik ve intihab en-
cûmeni de katılmıştır. Bu nizamnâme
ile gayri müslim azınlıkların o zamana
kadar Hariciye Nezâreti'ne bağlı olan
mezhep işleri Adliye Nezâreti'ne bağ-
landı ve bu sebeple nezaretin ismi Adli-
ye ve Mezâhib Nezâreti oldu. Nezaretin
7 Cemâziyelevvel 1329 (6 Mayıs 1911)
tarihli dâhilî nizamnâmesi ile teşkilâ-
tı değiştirilerek Adliye Nezâreti mer-
kez heyeti müsteşarlık, kalem-i mahsus
müdüriyeti, umûr-ı cezâiyye müdüri-
yeti, umûr-ı hukûkiyye müdüriyeti, si-
cil müdüriyeti, muhasebe müdüriyeti,
mezâhib müdüriyeti, ihsâiyyât ve mü-
devvenât-ı kânûniyye müdüriyeti ve ev-
rak müdüriyeti olmak üzere dokuz mü-
dürlükle, encûmen-i islahât-ı adliyye,
encûmen-i intihâb, intihab komisyonu,
encûmen-i idâre, kalem-i mahsus en-
cûmeni, encûmen-i inzibât olmak üze-
re altı encûmendenden ibaret bir kuruluş
haline getirildi (bk. *Düstur*, İkinci tertib,
III, 367-368). Bu müdürlük ve encûmen-
lerden ayrı olarak zamanla Adliye Ne-
zâreti'nde başka müdürlük ve daireler
de kurulmuştur.

Nizamiye ve ticaret mahkemelerinin
yanı sıra 13 Mart 1917 tarihli bir ka-
nunla şer'iyye mahkemeleri de Adliye
Nezâreti'ne bağlanmışsa da bu durum
devam etmemiş, 1919'da bu mahke-
meler tekrar şeyhülislâmlığa bağlan-
mıştır (bk. ŞER'İYYE MAHKEMELERİ). Os-
manlı Devleti'nde bulunan konsolosluk
mahkemeleriyle gayri müslim azınlıkla-
rın cemaat mahkemeleri ise Adliye Ne-
zâreti dışında tutulmuştur.

Adliye Nezâreti, 1873'ten 6 Ekim
1901'e kadar *Ceride-i Mehâkim*, 13
Ekim 1901'den 10 Mart 1907'ye kadar
Ceride-i Mehâkim-i Adliyye adıyla

Adliye
nâzırının
sadârete
bir arzı
(Başbakanlık
Osmanlı
Arşivi,
Bâbülâli
Evrak
Odası,
nr. 3151906)

haftalık, 1909'dan itibaren *Ceride-i Ad-
liyye* ismiyle on beş günlük bir dergi
çıkarmıştır; *Ceride-i Adliyye*, *Adalet
Dergisi* adıyla bugün de yayın hayatına
devam etmektedir.

Adliye Nezâreti'nde, kuruluşundan
1922 yılında son Osmanlı hükûmetinin
istifasına kadar otuz yedi adliye nâzırı
görev yapmıştır (adliye nâzırlarının liste-
si için bk. TA, I, 143).

BİBLİYOGRAFYA:

Düstur, Birinci tertib, İstanbul 1289, I, 328
vd.; (1296), IV, 129; İkinci tertib, III, 367-368;
Cevdet Paşa, *Tezâkîr* (nşr. M. Cavid Baysun),
Ankara 1967, IV, 82, 84-85, 90, 194-196;
a.mlf., *Ma'rûzât* (nşr. Yusuf Halaçoğlu), İstan-
bul 1980, s. 14, 15, 34, 173, 198-199; Ed.
Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Re-
şad), İstanbul 1328, s. 78-79, 115, 148, 185,
203, 215, 232; Ebû'l-Ulâ Mardin, *Medenî Hu-
kuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, İstan-
bul 1946, s. 178, 213-226; Enver Ziya Karal,
Osmanlı Tarihi, VII, 152, 161; VIII, 342; Mus-
tafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye
Teşkilâtı", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 213-
220; Hulûsi Yavuz, "Mecelle'nin Tedvini ve
Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", *Ahmed Cevdet
Paşa Semineri*, İstanbul 1986, s. 41-101;
a.mlf., "Events leading to the compilation of
the first Ottoman Civil Code", *İslâm Tedkik-
leri Dergisi*, VII/1-4, İstanbul 1984, s. 89-122;
Ali Ölmezoğlu, "Cevdet Paşa", *İA*, III, 114-125;
Ercümen Kuran, "Sa'îd Paşa", *İA*, X, 82-86;
TA, I, 142-143.

HULÛSİ YAVUZ

ADLİYYE

(العدلية)

(bk. MU' TEZİLE).

ADN

(عدن)

Cennetin en yüksek mevkîine
veya değişik yerlerinin tamamına
verilen ad.

Sözlükte, "devamlı ikamet edilen yer,
bir şeyin merkezi ve ortası, bir cevher
veya madenin aslı, yatağı" mânalarına
gelir. Tevrat'ta Hz. Âdem'in yaratıldıktan
sonra içine konulduğu bahçeden **Aden**
(İbrânîce Eden) diye bahsedilir (bk. Tek-
vîn, 2/8, 15). Yapılan tasvirlerde Aden'in
"Allah'ın bahçesi" olduğu, burada dört
kola ayrılan bir nehrin aktığı, görünümü
güzel çam ve çınar ağaçlarının, meyvesi
tatlı bitkilerin bulunduğu anlatılır (bk.
Tekvîn, 2/9, 10, 13/10; Hezekiel, 31/8).
İbrânîce **Eden** kelimesi ise Ahd-i Atık'te
şahıs, kavim ve yer adı olarak da kul-
lanılır (bk. II. Tarihler, 29/12; II. Krallar,
19/12; Hezekiel, 27/23). **Eden**'in kökü,
anlamı ve hangi coğrafi bölgenin adı ol-
duğu meselesi tartışmalıdır. Sumer di-
linde "çöl, bozkır; ova" anlamlarına ge-